

אופן הכשרת סוגי משטחי השיש

הרב מוטי הסופר

נשאלתי האם ניתן להכשיר ע"י הגעלה שיש שנטרף ע"י הדיירים הקודמים שהשתמשו טריפות ממש, או מחמץ לפסח ואם יש חילוק בין סוגי השיש למיניהם.

ידוע שיש שני סוגי שיש, סוג אחד מכונה "שיש גרניט" או "חברון", שהם עשויים שיש אמיתי וטבעי, סוג שני המכונה "אבן קיסר" שהוא שיש מלאכותי ויבואר להלן בעה"י אופן עשייתו וכו' ודינו של כל אחד מהם:

א. שיש טבעי

שיש גרניט או חברון, הרי הם כלי אבנים דמועיל בהם הגעלה. וכמבואר בשו"ע או"ח סי' תנ"א סעי' ח' ויו"ד סי' קכ"א ס"ב, והיות שאין בהם שום תערובות וכדו' אלא חתיכות אבן שנחתכו מאבן גדולה הנקראת אבן גרניט או אבן חברון, בוודאי שההגעלה פולטת כל הבלוע בהם. ואופן ההגעלה תלוי באופן שנטרף השיש, ופעמים צריך גם אבן מלובן ולא רק עירו מכלי ראשון (ואיכ"מ לפרט הלכה זו איך בדיוק להגעיל ותלוי אם נטרף מכ"ר או כ"ד או ע"י גוש וכו') ואף שמההוראות לזהירות השיש הוא שאין להניח עליו סיר חם ובשו"ע ריש סי' תנ"א נפסק שאין הכשרה מועלת היכא דחייס עלייהו שמא פקעי- אין זה שייך לנזוז"ד, דבעירו לבד בודאי אין שום חשש לקלקול השיש, ואפילו באבן מלובן- הרי אין צורך להניח האבן על השיש למשך זמן מרובה במקום אחד, אלא מעבירים האבן ממקום למקום, ואין צריך שיגע ממש בשיש אלא אולי נגיעה קלה, והעיקר שהמים שעל השיש ירתחו, ואין בזה שום חשש, והחושש מוכיח שרבים כבר הכשירו גם באבן מלובן ולא קרה לשיש שום היזק. והחושש באבן מלובן כי ידוע שגם אבן מלובן יכולה לזיק לשיש שלו עליו לברר בדיוק עם רב מומחה בהלכות הגעלה שבהרבה אופנים אפשר להקל להגעיל בלי אבן (עי' שו"ע הרב סי' תנ"א סעי' נ"ח, מ"ב סי' קי"ד ושו"ת שאלי ציון לש"ב הגה"ח הר"ד אליעזרוב ז"ל ח"ב סי' כ"ג ואכמ"ל).

חשש חריצין ופינות

לכאורה היה מקום לדון שההגעלה לא תועיל, מחשש שנשאר חמץ בעין במקומות שקשה לנקות שם, עד"מ בחריץ או סדק קצת עמוק, או במקום שדבוק שם ב' חתיכות שיש, שהרבה פעמים יורד קצת הדבק ונשארים שם גומות. וכן בסוף השיש יש מוסיפין

ומדביקים זר סביב כעין שפה כדי שהמים לא ישפכו על הרצפה, ובכל המקומות הנ"ל יש חשש שנשאר חמץ בעין ואין הגעלה מועלת לזה, ואולי ח"ו יגע הקדירה, או המאכל החם בחמץ בעין.

וחשש זה מצינו בשו"ע או"ח סי' תנ"א ס"ג ורמ"א סעי' ה' וסעי' ט"ז ונו"כ שם, ומובאר היטב בשו"ע הרב סעי' י"ט בזה"ל: "סכין או אחד משאר כלים הצריכין הגעלה, שיש בו גומא או סדק או נקב שאינו יכול לחטט בתוכו ולנרן היטב, אין הגעלה מועלת להם אם הם במקום שמשתמשין בו בקבע, דהיינו מצד הפנימי של הכלי, לפי שיש לחוש שמא יש שם משהו מממשות החמץ בעין, ואין הגעלה מועלת למה שהוא בעין, ולפיכך צריך להניח גחלים בוערות על הסדק והגומא וישהה אותם שם" וכו', עכ"ל.

והמגן אברהם ס"ק ל"ח כתב בנוגע לשולחנות וז"ל: "ומהרי"ל כתב דישים סמרטוטין עליהם לאחר ההגעלה וכן נוהגין, דשמא יש קצת חמץ בעין". ע"כ. וכנראה שהכוונה משום חשש חריצין שבשולחן. ועי' באלי' רבה סימן מ' בשם מהרי"ל: "תיבות ומגדלין שאוצרים לתוכן מאכלים כל השנה, אין נכון להגעילם להשתמש בהם בפסח, דאי אפשר לטהרן שלא לישאר מאומה בין הדבקים" וכו', ע"ש. ולפי"ז ה"ה בנדו"ד דיש חשש שיש משהו חמץ בעין במקומות הנז' לעיל, דהיינו בסדקים, בחריצים או בין הדבקים, לא תועיל הגעלה. וליבון לא שייך כאן, דחייס עליהו שמא פקאי (עי' שו"ע סי' תנ"א סעי' א' ג', ושו"ע הרב סעי' ח', ט', כ', ובמשנה ברורה ס"ק י"ג, כ"ג, נ"ו, ועי' בלקט יושר או"ח עמ' 82 מה שכתב בזה מרבו בעל תרה"ד).

והנה בנוגע לכל השנה כולה, בוודאי אין לחשוש אולי נשאר שם משהו בעין שאינו כשר, ואולי יגע במאכלו הכשר החם או בקדירה חמה דווקא שם, שבדרך כלל המקצת שנשאר הרי הוא מועט ממש לגבי המאכל או הקדירה שבלע, וי"ל שגם נפגם ע"י המים שנשפכו שם תדיר וע"י סוגי המאכלים השונים שעמדו על השיש וכיו"ב. אבל בנוגע לפסח שחוששין ומחמירין אפילו במשהו, לכן חששו לזה הפוסקים הנ"ל, אמנם גם משום חשש חמץ אין כ"כ ממה לחשוש, וניתן לתיקון ע"י עצה פשוטה, והוא שיקחו חומר חריף - המיוחד ומיועד לשיש שלא יתקלקל - ששורף ופוגם וכמעט מכלה את החמץ בעין, ובודאי לא שייך שיתן טעם באוכל או בקדירה הנוגעת בו ולא יאסור התבשיל, ואח"כ יגעיל את כל השיש ומי ההגעלה מגיעים לכל מקום, וברור שיותר מזה לא צריך לחשוש.

ובפרט למנהגינו, מנהג ישראל, שלא להשתמש בלי לפרוס מפה על השיש, וכמ"ש במהרי"ל הנ"ל, יש מניחים כיסוי פי. וי.סי ויש מניחים כיסוי מעץ, ויש המוסיפים גם נייר כסף עבה, ואחרי כל זה אין ממה לחשוש.

דין הדבק לגבי הגעלה

עוד נשאר עלינו לברר, מה דין הדבק הכימי לגבי הגעלה, והרי כאשר מדביקים ב' החתיכות שיש, אנו רואים בין החתיכות קו של דבק, וכן כאשר מדביקים המחיצה בין השיש הבשרי לחלבי יש שם ג"כ דבק, וכך גם בשפה החיצונית מסביב, ואם נבלע שם איסור או חמץ ואח"כ יגע שם מאכל כשר חם ה"ה פולט טעם איסור או חמץ, וע"כ יש לברר מה דינו לגבי הגעלה, אם הדבק מפליט כל הבלוע בו ע"י מי הגעלה אם לא.

והנה יש לדון מה דין ההגעלה בכל סוגי החומרים שלא כתוב מפורש בתורתנו הק', לא בחז"ל ולא בשו"ע וכו', דהיינו שאינם לא מתכות לסוגיו ולא עץ ואבן וכלי גללים ואדמה ולא חרס וזכוכית, לדוגמא, כלי פלסטיק וכיו"ב - האם מועיל בהם הגעלה, ויסוד הספק הוא האם בכל החומרים דינם כחרס שאין הגעלה מועלת להם, והגעלה מועלת רק בדברים המפורשים בחז"ל דההגעלה פולטת את כל הבלוע בהם, או שנאמר להיפך, דעל דרך כלל אומרים שכל הכלים וכל החומרים מפליטים ע"י הגעלה כל הבלוע בהם, ורק אלו שמפורש בתוה"ק דאין הגעלה מועלת להם - בהם צריך ליבון חמור.

והנה באחרונים שדנו בזה, הביאו דברי הפרי מגדים במשבצות זהב סוף סימן תנ"א, וז"ל: "וה"ה כל הכלים לבד מחרס נותר בהגעלה, אותן שעושין מנייר וכדומה ומפות- אין היתר כי אם בכיבוס בחמין ואפר וחביטה, לא בהגעלה, כי אין מועיל הגעלה לבעין שנכנס בנקבי אריגה" עכ"ל. מדויק מכאן דאילו החשש משום הבעין שבנקבי האריגה, היה מועיל הגעלה על נייר אף שאינו מפורש בחז"ל שמועלת הגעלה לנייר (ומובא גם בכף החיים ס"ק קכ"ו).

אמנם אח"כ מצאתי שיש מפקפקים על ראייה זו, כי י"ל דהפרמ"ג כתב שתי הלכות, א'- דין נייר. ב'- דין מפות שבאריגה. ועל דין הראשון, דהיינו נייר, לא מועיל הגעלה מצד שהוא נייר, והא דכתב הפרמ"ג משום חשש חמץ בעין מיירי בנוגע לדין השני, דהיינו במפות הארוגות מחומר שבעצם מהני בו הגעלה, אלא שבגלל שהוא ארוג ונהיה מפה לכן אין הגעלה מועלת.

ברם, אחרי דיוק היטב בדברי הפרמ"ג, נראה מפורש דגם על הנייר בעצם היה מועיל הגעלה, שהרי הפרמ"ג כתב לזה הקדמה: "והוא הדין 'כל הכלים' לבד מחרס נותר בהגעלה", ומיד אחרי זה כתב בהמשך "אותן שעושין מנייר" וכו' דלא מועיל בהם הגעלה, והלא נייר אינו חרס ולמה שלא יהני הגעלה, וזה לכאורה סתירה לריש דבריו, וע"כ דהסיבה הוא בגלל הנקבים וכו', כ"ה פירוש הפשוט והישר בדברי הפרמ"ג (ע"י בספר שערים המצויינים בהלכה על קצור שו"ע סימן קט"ז ס"ק ג'). וכ"ז הרבה מהאחרונים (ע"י שו"ת חלקת יעקב ח"ב סי' קס"ג, שו"ת מנחת יצחק ח"ג סי' ס"ז, שו"ת שרידי אשר ח"ב

סי ק"ס, שו"ת ישועות משה ח"ג סי' מ"ו, שו"ת ציץ אליעזר ח"ד סי' ו', שו"ת שאלי ציון ח"ב סי' ס"ג, חזון עובדיה על פסח הל' הגעלת כלים ס"ז ועוד), ולדעתם החומרים שאינם מחרס ואינו מפורש בחז"ל דאינו מפליט, מועלת להם הגעלה. ולדבריהם ההגעלה של השיש תפליט גם את האיסור הבלוע בדבק.

ואך למחמירים וחוששים דאין הגעלה מפליט מחומרים שאינם מפורשים בחז"ל דמועלת להם הגעלה (כ"ה בשו"ת אגרות משה ח"ב סי' צ"ב, ועיי' שו"ת קנין תורה בהלכה סי' פ"ד, שו"ת להורות נתן ח"ו סימן ס"ט, שו"ת באר משה ח"ב סי' נ"ג. וכן מורה להלכה לחומר אמו"ח רב ואב"ד דב"ב שליט"א). ולפי דבריהם אותו הדבק שבין החתיכות לא פולט הכל בהגעלה, אמנם בנדו"ד קיל טפי ואין להחמיר בזה כ"כ, כי רוב הדיבוקים הם בפינות וצדדים ובמקומות שספק גדול (ואולי אפי' ספק רחוק) אם מאכל חם או קדירה חמה תגע שמה, ובפרט לפי מה שכתב החו"ד בסימן צ"ב שברטיבות קטנה אינו מפליט, א"כ צריך שיהיה שם הרבה מים כדי שיפליט האיסור, ובדאי שהוא חשש רחוק. וא"כ גם למחמירים הנ"ל מפני הספק דאולי כל חומר שאינו מוזכר מפורש בחז"ל ובפוסקים לא מפליט, קשה לומר דהחמירו גם על חשש רחוק ומיעוט בלוע כזה, וד"ל. עכ"פ אחרי שיש כ"כ הרבה מהפוסקים דסבירא להו דיועיל הגעלה גם על דברים שאינם מוזכרים בחז"ל, וכאן מדובר בחשש רחוק ומיעוטא אין להחמיר בזה כ"כ. נמצא שיש טבעי אפשר להכשיר בהגעלה, וכנ"ל.

ב. שיש מלאכותי "אבן קיסר"

ועתה נשאר לנו לברר מה דינו של שיש מלאכותי הנקרא שיש "אבן קיסר", האם מועלת בו הגעלה. והנה אופן עשיית "אבן קיסר" כך היא, כתשעים ושלוש אחוז מהשיש הוא "קוורץ", שהיא אבן שנשחקה ונעשת כמו חול, ושבע אחוז הנותרים הוא דבק כימי (עם צבע), ומערבים יחד והדבק פועל שיהפך לגוש אחד, ואח"כ כשהוא כבר קשה כאבן מכניסים אותו לתנור בחום של כמאה מעלות כדי להפסיק את פעולת הדבק. וגם סוג השיש הזה יש להכשירו בהגעלה וכמשי"ת בעז"ה.

בשו"ת בית יצחק (יו"ד ח"א, במפתחות לסי' קמ"ו אות ח'), חוקר ומסתפק אם שחיקת אבנים נחשב כמו חול ודינו ככלי חרס לגבי הגעלה, או דדינו כאבן, דהרי בעצם אינו חול אלא אחרי שנכתש נעשה כמין חול. ודעת שו"ת מחנה חיים (ח"ב יו"ד סי' כ"ז קטע המתחיל אך אמת וכו') מבאר בטוטו"ד דאינו חול, אלא אבן. וכ"ה בתבואת שמש סי' נ"ג. ולדעתם אין כאן שום ספק דשיש "אבן קיסר" אינו נחשב ככלי חרס אלא ככלי אבנים, דמפורש דמהני בהם הגעלה (ואם משום הדבק- יבואר להלן בס"ד).

אך יש לדון לדעת היד יהודה ביו"ד הלכות מליחה (סי' ס"ט פירוש הארוך ס"ק פ"א) דס"ל דכלי הנעשה מאבן שנכתשה כחול דינו כחול, דהיינו כלי חרס, וממילא לא מועלת הגעלה, עיי' דרכי תשובה יו"ד סי' קכ"א ס"ק כ"ה שכן דעת הספר "כמו השחר". וא"כ לדבריהם לכאורה לשיש הנ"ל יש דין כלי חרס שאינו ניתר בהגעלה.

אך גם אם נחשוש לשיטה זו, נראה שאין לדון את שיש "אבן קיסר" ככלי חרס, ואף אם היה התערובת ממש ג"כ לא היה דינו ככלי חרס, דהרי פסק המגן אברהם (סימן תנ"א סוף ס"ק ד') דלבנה שנתייבשה בחמה ולא בתנור יש לה דין כלי אדמה, וכ"ה בחק יעקב ס"ק י"ב, ופירש הפרי מגדים באשל אברהם שם דלכן מועלת בה הגעלה. וכן פסק מפורש בשו"ע הרב שם (סעי' י"ב, כ"ה), וכ"כ הרבה אחרונים (הכנה"ג בהגהות הטור אות ח"י, מקור חיים ס"ק ט', משנה ברורה ס"ק ח"י, כף החיים ס"ק ל', שו"ת שואל ומשיב מהדו"ק ח"ג סי' ר"ב וכ"נ בשו"ת לבושי מרדכי מהדו"ת יו"ד סי' ס"ד דנוטה כן ע"ש, ועיי' שו"ת אבן ישראל סי' כ"א. וכן פסק בשו"ת חשב האפוד ח"א סי' צ"ט ומסיק שם "וכן עמא דבר"), ולפי"ז בנדו"ד דהשיש המלאכותי "אבן קיסר" אינו מתקשה ואינו מתייבש בתנור אלא מתקשה ע"י הדבק, וחמימות התנור הרי היא אח"כ, דהיינו אחרי שכבר נתקשה כאבן, ורק כדי להפסיק את עבודת הדבק, אבל אינה כלל כחמימות תנור שמקשה כלי חרס, כי הוא פחות אפילו מחום של תנור אשר אופים בתוכו, וכל שכן שהוא פחות מחום כבשן של כלי חרס ופשוט, וממילא הרי הן ככלי אדמה שכתבו הפוסקים דמועיל להם הגעלה.

ואף שיש חולקים וסוברים שגם כלי אדמה דין כלי חרס עליהם: אי-כבר הבאנו לעיל רוב מנין ובנין של פוסקי הדורות דסברי דמועלת להם הגעלה, ועוד, הרי י"א דכלי הנעשה משחיקת אבנים אינו ככלי חרס דהוי מחול, אלא יש לו דין כלי אבנים, א"כ בודאי אין מקום להחמיר להחשיבו ככלי חרס כאשר מצטרף יחד הא והא.

אלא שיש סוג של אבן קיסר שבה מעורב הרבה חתיכות של זכוכית ממש (והוא עשוי לתפארת ולנוי), והיות שאנן מחמירים בכלי זכוכית שלא להגעילן ודנים אותם ככלי חרס לגבי פסח עכ"פ, צריך להזהר בזה, אבל זהו סוג מיוחד ורוב השיש "אבן קיסר" עשוי ללא זכוכית.

שאר החומרים שבתערובת "אבן קיסר"

והנה בנוגע לאחוזי הדבק הכימי המעורב בשיש אבן קיסר, אם הגעלה מועלת להפליט כל הבלוע בה, כבר הבאנו לעיל הדיעות בזה אם מועלת הגעלה לגבי הדבק שמדביקים בו שני חלקי שיש, ולהסוברים דמועלת הגעלה באבן קיסר, אז ניחא שמועלת הגעלה באבן קיסר כמובן, אבל להמחמירים יש לדון אם יועיל הגעלה, וכאן אין לנו ההיתר

שכתבנו שם (דלא שכיח שיגע באוכל ובסיר דווקא בפינות וכו'), דהרי בכל שטח השיש יש דבק, ואם בלוע בה טריפות הרי הוא מפליט כשיניח שם.

ברם נראה דבנדו"ד יש להקל גם אם נאמר דעל הדבק לבד לא מועיל הגעלה, דשאני כאן דמיירי בתערובת, והיות דהרוב עשוי מחומר שאפשר להגעיל אף אם היה על המיעוט דין חרס ממש, ג"כ ניתן להגעילו לאלו דבסרי דאזלינן בתר רוב בהגעלה (ומדמין לטומאה), ואף שבשו"ת בית יצחק יו"ד ח"א סי' קמ"ו במפתחות אות ז' מסתפק בדבר (ועי' גם שו"ת רב פעלים או"ח ח"ג סי' כ"ח) אבל כן פסק הגאון המפורסם מהרי"ל צירלסון, ומובא בדרכי תשובה יו"ד סי' קכ"א סוף ס"ק כ' ובתבואת שמש סי' ג"נ וסי' צ"ב דאזלינן בתר רוב, ואם רוב הכלי עשוי מחומר ששיך להגעילו אף שיש בו מיעוט העשוי מחרס מהני בה הגעלה. לפי"ז באבן קיסר שהדבק הלא הוא פחות מעשר אחות מכללות השיש, אינו יכול להפריע לשנות את הדין של כל השיש. ואף שיש מן הפוסקים דלא אזלי בתר רוב, ע"י שו"ת מהרש"ם ח"א סוף סי' נ"ג אמנם מאחר ובנדו"ד לא מדבור בחרס אלא בדבק שיש הרבה פוסקים הסוברים דמועיל בה הגעלה וכמ"ש לעיל, לכן אף אם נחשוש להחמיר שלא להגעיל חומרים חדשים, אבל כאשר זהו מיעוט של הכלי יש טעם לשבח שלא להחמיר בזה.

לכן נלע"ד להלכה: שאפשר להגעיל אבן קיסר אפילו נטרף ממש, ואפילו מחמץ לפסח ג"כ ניתן להגעיל (ובפרט שנוהגין לכסות השיש, ואז ההגעלה הוא רק לחומרא אם הכיסוי הוא כדבעי, דהיינו שאינו מעביר חום ולא עשוי להיקרע), וצריך לברר אצל מו"צ מוסמך אם מוכרח להגעיל באבן מלובן. אלא שאם השיש אצלו מעורב עם זכוכית כאשר יש בחלק מהדגמים של שיש "אבן קיסר" אז שאני, וכמו שנתבאר לעיל, ודנתי בזה לפני מו"ח רבה של בני ברק שליט"א, והסכים להיתרא.